

Т. Г. Шевченко.

Та ні бо, не вмер він, не ліг в доми-
вину,—
Далеко у синев небо полинув,

І сонечком ясним на землю нам
світить,

До волі, до правди веде свої діти.
І ми не забудимо в диньку полі.

Ми дійдемо, браття, до красної долі!
Хай стогнуть під кригою хвали

Дніпрові,
Хай вітер зімовий лютує в діб-
рові.

Я знаю—настане весняна година,
І в квіти вбереться кохана Вкраїна!

Хв. Новицький.

Шевченко про себе самого.

Серед життєписних джерел про нашого Кобзаря безперечно одно з найперших місць займають його щоденні записки—„днівник“, який поет завіз на передодні свого визволення, записуючи останні дні неволі і перші враження свої, коли впивався волею, зустрічами з старими знайомими й новими людьми, новими місцями, то-що. Мало не цілий рік, од 12 червня р. 1857 і до 20 мая 1858 р. день за днем одбився в цьому щоденнику. Як записки всякої великої людини, він надзвичайно цікавий, але цікавість його ще побільшується тим, в який час і яким способом його веле-но. Час, як ми знаємо, був надзвичайно ваги в Шевченковім житті. Живцем похований шість 10 років у м'ртовому степу, за Каспійським морем, серед пісків та солончаків, поет знов прокидається до людського життя, оживає, воскресає духом, і надзвичайно приваблива вже просто з психологічного погляду картина розгортається перед нами, коли ми ступіть по ступіню протекти це повільне оджання міншої й дужею індивідуальності, це воскресення з мертвих геніального поета. З другого боку, самий спосіб записування Шев-

ченком своїх переживань ще підіймає вартість його щоденника. Перед нами твір, якому рівний рідко можна зустріти—по широті його та безперсередності, що цілком захоплюють читача. Це справжній не надуманий, не підкрашений і не підроблений документ великої душі, одверта сповідь людини, що ні з чим не ховається, нічого не таїть, навіть своїх власних вад та негарних учинків, як напр., „глушення пиянственого“ або навіть походеньок в „очаровательному“ семействі м-те Гільде“... Видко, що людина ані трохи не позувала, не рисувала, не спиналася на котурні, не кокетувала перед собою, як це досить часто буває навіть у найцікавіших записках. І через те щоденник Шевченків не тільки одно з найголовніших джерел до його життєпису, а разом і ключ до його творчості. до того дивного секрету скоряті людської серця, викликають відповідні настрої, що у високій мірі послав наш поет. З вражаючою щирістю, без страху вводять нас Шевченко в своє „світля святих“ і показав свою чисту, дитячу душу—чисту навіть серед оргії, благодарю навіть під час занепаду. І дійсно можемо подякувати долі, що надала поетові таку щасливу думку—записати мало не з фотографічною докладністю хоч один рік свого життя.

Завів Шевченко свого щоденника тоді, коли вже прочув про близький подих сподіваної волі. Саме дістав він од одного з вірних приятелів, що й в та далекій чужині не забули свого вищого Кобзаря, привітання з давню сподіваною волею і тріпотанням волі, сподіваннями, страхами й нетерплячим докиданням овияні перші сторінки цього надзвичайного документа. Правда, це не перша була у Шевченка спроба записувати свої переживання. В листі до кн. Рєпніної з 25 лютого 1848 р. ми читасмо між иншим: „се дня прибыті моего въ Крѣпость (Орскъ) я пишу дневникъ свой: сегодня развернутъ тетрадь и думалъ

сообщить вамъ хоть одну страничку, и что же! такъ однообразно грустно, что самъ спугался и свѣтъ мой дневникъ на догорающій свѣчѣ! Я дурно сдѣлалъ,—додає зараз же з жалем Шевченко,—мибъ побіль жалъ было моего дворянина, какъ матери своего дитяти, хотя я уродъ“ (стор. 356**). Не менший жалъ повинні почувати за тим пропавшим щоденником і всі, хто цікавиться життям поета, але тим більшу радість, що така доля не спіткала ці останні записки.

Перші сторінки їх перенято ніби якимсь острахом, нерішучістю, ваганнями що до самих тем, яких доводиться торкатися. Поет ніби розумичив писати і з острахом пробує своєї сили, хоч потроху захоплюється сам іде надзвичайно глибокі психичні риси та широкі картини побутового змісту. Починає з оповідання про „первое замѣтательное происшествіе“, то б то про те, як зламав цезорника, і потім не раз скаржитися на те, що час іде „безъ всякого замѣтательнаго происшествія“ (стор. 146). або запише „какое же казуемое событие ялишу я сегодня?“ (149), „что же я сегодня занесу въ мой журналъ?“ (150), або коротко зазначає: „о вечерѣ совершенно нечего записать“ (151). Але де дали читаче, то бачимо, що вагання пропадає, думки вільно йдуть за думками, спомини з пережитого та сучасна дійсність розгортаються в широкую картину, поруч надзвичайно дотепних характеристик, які поет дає людям, що ворушилися круг його. Чутка про визволення трохи попустила військові шори, в яких 10 років задихався безчасний поет і лежучи на городі, під улюбленою вербою, або сидючи за своїм чайничком, поет думками живе в минуле, марить про майбутнє. З таким же острахом та ваганнями, з яким починав свій щоденник, зазирає він і в свою душу допитливим

* Цитати скрізь беру з „Творів Т. Шевченка“, т. II, видання Яковенця, С.П.Б. 1911.

оком, щоб побачити, що з нею сталося за ті 10 років тяжкої муки та заушання. Але з невимовною радістю і з дивуванням побачив він, що муштра таки не зробила з його „бездушного автомата“, що він пройшов „ототъ мрачный тернистый путь, не уязвивъ себя и неунизивъ въ области челоуѣческаго достоинства“ (стор. 223). Спершу Шевченко ніби як сам з себе дивується. „Странно еше вотъ что,—записує він 20 червня. Все это неисповѣдимое горе, всѣ роды униженія и поруганія прошли, какъ будто не касался меня. Малѣйшаго слѣда не оставили по себѣ. Опытъ, говорятъ, есть лучший нашъ учитель. Но горькій опытъ прошель мимо меня невидимком. Мнѣ кажется, что я точно тотъ же, что былъ и десять лѣтъ тому назадъ. Ни одна черта въ моемъ внутреннемъ образѣ не измѣнилась. Хорошо ли это? Хорошо. По крайній мѣрѣ, мнѣ такъ кажется. И я отъ слубныи души благодарю моего Всемогущаго Создателя, что онъ не допустилъ ужасному опыту коснуться своими желѣзными когтями моего убоженія, моихъ младенческихъ свѣтлыхъ вѣрованій. Нѣкоторыи вещи просвѣтлялись, округлились, приняли болѣе естественный размѣръ и образъ: но это сладѣствіе невозмутимо летящаго старика Сатурна, а никакъ не сладѣствіе горькаго опыта“ (стор. 159).

Одн свідомість того, що не замагло й не полужало лихо, разом із звідкою про близьку волю були найкращим бальзамом сплюсним на пошарпану душу поетову. Це власне й долало йому більорости та надихнуло певністю й надії на свою силу, помогло перетерпіти те, що було ще напереди. Проносяться в думках давні-давні, принади, і такі близькі, але темні темні події... Ось—

прудже перенесення нестеси мужика-маларя з горництва до чудової майстрості найбільшого художника“ нього віку. Аж сам тенор не йму віра, а воно такі було

** Мова мовиться про Брюлова.

так і справді. Й, якъкемний пошхач, з брудного горництва на крилах перелетає у чарівні залі Академії Художств. Але чим же я хвалюся? Чим я дови, що користувался я науки та дружного довірря найбільшого в світі художника? Зовсім нічим. До його невдалого одружання й після вдалої роздуки з жінкою, я жив у його квартирі—але—кріаче сказавши—в його майстерні. Що ж я робив та чим займався в тому свитляці? І показати чудово. Я писав тоді українські вірші, що потім такою страшенною вагою валили на мою голову. Перез його чудовини творами я задум, нався й голубий у серці своєму сілсько коозаря та доіхъ дитяхъ гайдамаків. У затишку його чудово-роскішної майстерні, немов у палочку диньку степу наддніприського, мавлячи перед мене мучені літ бідошнихъ нашихъ гетьманів. Перед мене розстлався степ, моголами засіяний.

Перед мене пишався мого прекрасна, моя Україна безталявана у своїй своїй задушливій, чистій красі... І я зачислювався, я не міг собі одірвати од тієї рідної чарівної краси. Пишавши та й гої я читав Прото чудне одне всемогутю призначення... Я творе тамна, що живючись—от мої майбутня професія, мій шляхъ насудний. І замислюю того, щоб дізнатися і тамбовихъ тамецавъ, та ще за приволомъ такого вчителю, якъ невірничий Брюловъ, я писав вірші, за які ніхто й шата мені не дав і які наоставі позбавили мене воді й якъ я встали, не вважачи на всемогутю незлодійську заборону, ницкемощи собі сказаво: і навіть иноді віркую, щоб надрукувати (звичайно, піхъ виписи призначення од плаковани, вбогі літ свої. Давеш, чудне, щось з одного негарадного призначення. (176—177).

А ось—знаю же незабутні на-віки хвилини арешту, які контрастом своім ще дужче нагадують про сподівану волю. „Широкій, битий шлях із раю, а в рай—узенька стежка, та й та колючим терном поросла“ (стор. 170),—записує Шевченко під 20 червня, ще поперед зазначивши: „какъ быстро и горячо исполняется приказаніе арестовать, такъ, напротивъ, вяло и холодно исполняется приказаніе освободить“ (155). Далі йде брудна, смердюча казарма, муштра з „пригонкою амуний“ й иншими заушаннями, підляремне животіння, од якого органічно вернуло поета.

Ще дитиню, скільки я пам'ятаю,—записує Шевченко під 19 червня,—мене москалі не цінажили, як це буває

значайно з дітьми. Коли ж почав приходить в той вік, що вже розуміє справи, то в мені прокинулася невсережова антипатія до „християнського воєнства“. Антипатія збавлялася, що частіше стрівався я з воєнними моїм часом до глумління. І треба людям моїм зрозуміти, коли ми так привітали мене в заїстою наміслю за мене, — знавувши мене в найсмірнішому тушу облого кристолюбного стану! Коли б я мене був дучою, крововидця, то і той гіршої кари не можна б мені прирозуміти, як засадили мене москалем до Оренбургського „голдьявго“ корпусу. От де причина моїх невизначених муз. До того ж мені ще заборолено вважати. Одного набагатоорнішчу частину його обстоювати. Трибунал під проводом самого свідомця не спроможні б в такий холодний невідомий виступ. А бездушні виконавці образливо справляли його до останнього слова (стор. 166).

Тим часом уві думки пішли ні на що, бо тут же, зараз, Шевченко додає: „в незабвенный день объявленія мнѣ конфірмація і сказавъ себѣ, что изъ мене не сдѣлають солдата. Такъ и не сдѣлали“ (стор. 157). Але чого ж коштувало поетові—можна собі уявити! В шоденникові не вважаючи на малий час, що його писано в Ново петровській фортеці, повно прикладів дикого знущання над особою людською, до того ж знущання свідомого, з повним наміром залітати з чобітьми в душу, настоптати на найбільшче місце. Я не буду перераховувати тут надто промовистих що до цього сторінок шоденника. Нагадаю тільки один такий факт. 27 червня Шевченко записує, як він не скотив пристати до компанії п'яних офіцерів і як один з них, Камішінов, звел в за це його арештувати, та ще й поскаржився рапортом командантові, що поет його наляв. Фінал цієї історії вартий, що перерахувати його словами самого Шевченка.

„Пурьдѣ, що мені з цюю гадявою робити?—считая я у коведанія, трохи прийшовши до пам'яті.—Одна рада—прийтиє вѣбаченія,—мовля він,—або, як наказує дисциплія, він—арештуати. Я маюте свидѣти, що він буває тверезі, він має силки, що він його знає!“ Я записував, що не пеняло йому. „А він записавши, що вправді він офіцер, а він все це сказав“. Ох, як тяжко звязалися в мені оце, маю не забути яке слово. Нема що робити, схован гордоці в кешеню, на-

диг мундира й пішов прохати прощення. Шістдесятіх дві години простояв у передлово у того погача. Нарешті допустив мене до своєї persons, що вже опохомлялася. Після довгого перепрошування, прохання, приважання нарешті мене дадо прощення з уможов, щоб я зараз же поставив четвертину. Я постав бо горілку, а він пішов по свій рапорт до команданта. Після тріх годин, а він забрав свій рапорт і привів благородних свідчів. „А що, батечку, не хотіли з нами по волю, як з благородними людьми, по наломитися, то вважувались по неволі!“—мовля він, пресигаючи свою пухлу, тремтучу а поміля руку. По дії короткій, але виразній промови п'яна вже компанія зарегадала, а в трохи-трохи не прохопився: погач!—та це й патентовані погачі! (стор. 169—170).

Не диво, що у поета час од часу виривається мало не з плачем: „Господи, настаетъ ли для меня часъ искушенія! Настануть-ли когда нибудь для меня тѣ блаженныя дни, когда я буду читать эти отвратительныя правдыя сказанія, какъ ложный сонъ, какъ небывальду небылицу!“ (стор. 187). Але про те й сон страшний. Коли вже зголом напів у ві сні присниться було Шевченкові, що-небудь з цього огидного життя, то і це виводить поета з ривавости. І вересня, вже на пароході, далеко од пам'ятної фортеці, Шевченко записує: „во снѣ видѣлъ Орскую крѣпость и корпуснаго ефрейтора Обручева; я такъ испугался этого гнуснаго ефрейтора, что отъ страха проснулся и долго не могъ прирати въ себя отъ этого возмутительнаго сновидѣнія“ (стор. 246). І потім же не раз оці „возмутительныя сновидѣнія“ не давали спокою бідолашному поетові.

Варувати з неволі, тікати без вісти й без пам'яті—ось пануючий настрій шоденних записок на початку. Мало не щодня знаходимо записи, який вітер, бо од вітру залежало, коли приїде почтовий човен і привезе сподівану звістку про волю. А вітер, як навмисне був несприятливий. „Онъ изъ мене душу выгнать, зотъ проклятый зюйдъ-вѣтъ. На одні сутки на поляхъ сутюкъ отойди оиъ къ осту—и я свободенъ. Невыносимая пытка!“

(стор. 208). „Кончатся ли, наконецъ это гнусное существованіе, это однообразное записываніе однообразнѣйшихъ безконечныхъ дней?“ (стор. 209),—запитує з мукою в томі Шевченко. І коли нарешті почта принесла ту бажану звістку, то зміучений поет вже не спромігся на гимн волі, а тільки зазначає, хто перший привітав його з волею. То було 21 люця 1857 року о 11 годині в день... Поет вдруге навіску знає, що так воля, але ним разом не вигукнува уже: „воля, воля!“, а ніби закам'янів під впливом пережитого отого страшного огидного життя... Тільки коротенько записує 22 люця: „пойду въ укрьіленіе, достану свѣжійхъ чернилъ отъ Кулиха, новое перо и бумагу на третью тетрадь для сего журнала. Настала новая эпоха въ моей старой жизни. Должно было вѣчъ начать...“ (стор. 215). Але яка сила почування вилилася в цьому лаконичному, скупому на слова: „должно быть все новое“, та ще в підпису: „художникъ Т. Шевченко“, яким поет змінив свій звичайний титул „радового“ (стор. 219)...

Переживанням Шевченка під час дожджання волі, щому третютою всієї істоти його на зустріч золотим сном і мріям про майбутнє життя не вичерпуються величезний інтерес записок. Тут ми знаходимо найкращу характеристику поета, зроблену його власною рукою. Скільки дотепних виразних характеристик усім людям розсиано тут, скільки влучних думок про всіякі цкаві поетові з'являча, особливо в сфері мистецтва, скільки глибоких психологічних уваг по-між рядками, скільки цікавих думок про баченя й читане!. Ці уваги, а особливо про майлярство й архітектуру та музику, показують люді надзвичайно тонкої духової організації була ця людина, як уміла вона почувати красу та оцінювати літературні й громадські з'являча Думки Шевченка напр. про естетику, про художника Іванова та Бруні, про завдання художника—вважаючи своєю проинклявстю, як і його уваги з при-

воду тих чи інших пам'яток мистецтва, нарікання на учених естетиків, „етих хирурговъ прекраснаго“. Видко правду сказав він про себе, почувши вперше увертюру з справжньої опери: „Не смотря на отсутствіе всякой гармоніи, меня тронула, и до слезъ тронула, эта изуродованная красавица—мелодія. Значить, я давно уже не слухалъ ничею и похожаго на музыку. Барабанъ и горнь очерствили мой слухъ, но не очерствили сердца, воспринимющаго прекрасное“ (стор. 230).

Так само і в сфері літератури, на яку Шевченко „послѣ десятилѣтняго поста“ накинувся з невмиюною жаждою. Діставши до рук вперше Герценового „Колокола“, Шевченко „съ благоговѣніемъ обдюзьвалъ“ його (стор. 305). „Я благоговѣю передъ Салтыковымъ,—записує він на іншому вѣчъ ноту.—О, Гоголь нашъ безсмертний Гоголь! Какою радостью возрадовалась бы благородная душа твоя, увидя вокругъ себя такихъ гевальныхъ учениковъ своихъ. Други мои, искренніе мои! Пишите, подайте голость за эту бѣднуу, грязнуу, опаскунную чернь! За этого поруганнаго, бесловеснаго смерла!“ (стор. 247). Де які сторінки записок показують, що Шевченко добре тамів досить складні громадські з'являча. Напр. на пароході під впливом музики „крѣпостного Паганини“ Шевченко записує: „Пароходъ въ ночь погребальномъ покоѣ мнѣ представляется какимъ то огромнымъ, глухо ревущимъ чудовищемъ съ раскрытой огромной пастью, готовой проглотить помѣщиковъ-инквизиторовъ. Великий Фультовъ и великій Уаттсъ! Ваше молодое, не по днямъ, а по часамъ растущее дитя в скоромъ времени пожретъ кнуты, ...и., а дипломатами и помѣщиками только закуютъ, какъ школьникъ леденцомъ. То, что глгали во Франціи энциклопедисти, то довершатъ на всей нашей планетѣ ваше колоссальное, гениальное дитя“ (стор. 240—241). Я певен, що для багатьох діядки будуть великою несподіванкою, що згори зник дивитися на „по-

луграматнаго“, „необразованнаго“ Шевченка...

Взагалі записки доводять, що думки про неспісненість Шевченка треба-б уже заквітати до архіву. Поет, яким він показується в своєму шоденникові, нічим не ніжчий од звичайного круга своїх сучасників; недостаючи систематичної освіти, як видно, надодувши він добре пильний читання та самоосвітою. Вирвавшись на волю вдруге, він сам признається що „совершенно отсталъ отъ новой литературы“ (стор. 247), але деякі новинки знав він і на засланні з „Бібліотеки для чтенія“, „Петербуржскихъ Вѣдомостей“ та „Р. Инвалида“. Цей список періодичних виданій, які читав Шевченко, одразу ж побільшився, скоро нога його ступила на європейській материк і в записках знаходимо згадки мало не про всі тодішні видання („Русскій Вѣстникъ“, „Отечественныя Записки“, „Русская Бѣсѣда“, „Колоколь“, „Полярная Звѣзда“ і т. и.). Так само сторінки записок кунті густо призваками сучасних письменників, іноді з досить влучними характеристиками. І тільки патентоване нещуро, чого з своїх дипломів, може не помічати того, що як на свій час, Шевченко зовсім не був людяною неспісненою,—і може з призраством дивитися на цього „самоучку“. Але так робило й робить раз-у раз дипломатів нещуро...

Я не маю на думці вичерпати увесь надзвичайно цікавий матеріал з Шевченкового шоденника. І хотів тільки звати деякі риси, які поет подає сам про себе. А взагалі цей шоденник, навіть з тими купюрками, що пороблено в йому в 50-ті роковини смерті Шевченка, ще докидав свого дослідника, якому скаже багато нового й цікавого про свого автора. Ці на-твидку наклади, необорнені, але надужчі своєю безпосередністю копійчаних сторінок стають найкращими свідками великої душі, великого серця, й великого розуму та кистю, що так щастливо поєднались разом у Шевченка.

Сергія Єфремов.